

Dilnoza MAMATOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti, DSc

AKADEMIK O'QISH VA YOZISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida akademik o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish jarayoniga sun'iy intellekt (SI) vositalarini integratsiya qilish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida kompetensiyaga asoslangan, kognitiv, konstruktivistik va janrga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarning ilmiy tahlili berilib, SI texnologiyalari talabani tanqidiy fikrlashi va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi didaktik komponent sifatida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, kompyuter tizimlari, kognitiv yondashuv, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, konstruktivistik yondashuv, janrga asoslangan yondashuv.

Annotation. The article examines the integration of artificial intelligence (AI) tools into the process of developing academic reading and writing skills in higher education. Based on a scientific analysis of competency-based, cognitive, constructivist, and genre-based pedagogical approaches, the study substantiates AI technologies as a vital didactic component that supports students' critical thinking and creative activity.

Keywords: artificial intelligence, computer systems, cognitive approach, competency-based approach, constructivist approach, genre-based approach.

Аннотация. В статье исследуются вопросы интеграции инструментов искусственного интеллекта (ИИ) в процесс развития навыков академического чтения и письма в системе высшего образования. На основе научного анализа компетентностного, когнитивного, конструктивистского и жанрового педагогических подходов обосновано применение ИИ-технологий в качестве дидактического компонента, поддерживающего критическое мышление и творческую деятельность студентов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, компьютерные системы, когнитивный подход, компетентностный подход, конструктивистский подход, жанровый подход.

Ta'lim muhitida SI vositalarining integratsiyasi hali hamon dolzarbligicha qolmoqda. Sini ta'limga integratsiyalash o'rganish va o'qitish uchun yangi sifatni olib keladi. Sun'iy intellektga asoslangan vositalar o'rganish yanada shaxsiylashtirilgan o'qitish yanada moslashuvchan va boshqaruvni qamrab oluvchi murakkab ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Sun'iy intellekt vositalarini dars jarayonlarida qo'llash undan oqilona foydalanish bosqichlari talabalar uchun muhim strategiya hisoblanadi.

Akademik o'qish va yozish bugungi oliy ta'lim tizimida nafaqat til ko'nikmalarining tarkibiy qismi, balki ilmiy tafakkur, tadqiqotchilik madaniyati va kasbiy kommunikativ kompetensiyaning asosiy komponentlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli mazkur ko'nikmalarni rivojlantirish turli pedagogik yondashuvlarning uyg'unlashuviga asoslanadi. Har bir yondashuv o'quv faoliyatining ma'lum jihatini yoritadi va birgalikda akademik savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

1-jadval. Akademik o'qish va yozishni rivojlantirishning pedagogik yondashuvlari

Yondashuv	Mazmuni	Akademik o'qish va yozishdagi qo'llanilishi
Competency-Based Approach	Kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan	Akademik o'qish, yozish, tanqidiy fikrlash va SI savodxonligini shakllantirish
Communicative Approach	Tilni muloqot vositasi sifatida o'rganish	Ilmiy matnlarni tahlil qilish, akademik munozara va ilmiy yozuv
Constructivist Approach	Bilimni faol qurish	SI yordamida yangi bilimlarni yaratish va integratsiyalash
Cognitive Approach	Kognitiv jarayonlarni rivojlantirish	O'qilgan matnni tushunish, tahlil qilish va xulosa chiqarish
Sociocultural Approach	Hamkorlik va ijtimoiy o'rganish	SI va tengdoshlar bilan hamkorlikda yozish va tahrirlash
Process Writing Approach	Yozishni bosqichma-bosqich tashkil etish	Rejalashtirish → Qoralama → Tahrirlash → Yakuniy variant
Genre-Based Approach	Janr xususiyatlariga asoslangan o'qitish	Essay, maqola, annotatsiya, literature review yozish
Task-Based Learning	Vazifalar orqali o'qitish	SI yordamida real akademik topshiriqlarni bajarish
Inquiry-Based Learning	Tadqiqot asosida o'qitish	SI yordamida ilmiy izlanish va manbalarni tahlil qilish
AI-Enhanced Learning	SI vositalari bilan boyitilgan ta'lim	ChatGPT, Perplexity, Elicit va boshqa vositalar orqali o'qish va yozish

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta'lim natijasini faqat nazariy bilim bilan emas, balki uni real vaziyatlarda

qo'llash qobiliyati bilan baholaydi. Bu yondashuvning nazariy asoslari Philippe Perrenoud tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib,

u kompetensiyani murakkab vaziyatlarda bilim, ko'nikma va shaxsiy sifatlarni integratsiyalashgan holda safarbar etish qobiliyati sifatida talqin qiladi [2: 107].

Akademik o'qish va yozish jarayonida mazkur yondashuv talabalarni ilmiy matnlarni tushunish, dalillarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish hamda ilmiy uslubda mustaqil matn yaratishga yo'naltiradi. Sun'iy intellekt vositalari ushbu jarayonda talabani ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik resurs sifatida qo'llaniladi. Muhimi, SI talabani o'rnini bosuvchi emas, balki uning ilmiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida qaraladi.

Kognitiv yondashuv bilimni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va qo'llash bilan bog'liq aqliy jarayonlarni o'rganishga asoslanadi. Jerome Bruner o'rganishni faol bilish jarayoni sifatida talqin qilib, o'quvchi yangi bilimlarni mavjud bilimlar tizimi bilan bog'lash orqali o'zlashtirishini ta'kidlaydi [1]. David Ausubel esa mazmunli o'rganish nazariyasida yangi bilimning avvalgi bilimlar bilan integratsiyasi muhimligini ko'rsatadi [3].

Akademik o'qish jarayonida kognitiv yondashuv matnni tushunish, tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali g'oyalarni ajratish hamda ilmiy axborotni tizimlashtirishni ta'minlaydi. Akademik yozishda esa rejalashtirish, mantiqiy tuzilma yaratish, argumentlarni asoslash va matnni tahrirlash kabi murakkab fikrlash operatsiyalari rivojlanadi.

Sun'iy intellekt vositalari ushbu kognitiv faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi: murakkab matnlarni qisqartirish, tushunchalarni izohlash, konseptual bog'lanishlarni aniqlash va muqobil yechimlarni taklif etish orqali talabaga yuqori darajadagi fikrlash operatsiyalarini amalga oshirishda yordam beradi.

Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim tayyor holatda berilmaydi; talaba uni faol o'quv faoliyati davomida mustaqil ravishda quradi. Jean Piaget bilimning individual konstruksiyasini [7], Lev Vygotskiy esa ijtimoiy hamkorlik va yaqin rivojlanish zonasi orqali bilimning shakllanishini asoslab bergan [4].

Akademik o'qish va yozishda konstruktivistik yondashuv talabani ilmiy manbalarni tanqidiy tahlil qilishi, turli nuqtayi nazarlarni taqqoslashi va o'z ilmiy pozitsiyasini shakllantirishiga imkon yaratadi. SI vositalari bu jarayonda

muloqot sherigi, tahlil vositasi va reflektiv yordamchi sifatida xizmat qiladi.

Jarayonli yozish yondashuvi yozishni yakuniy mahsulot emas, balki bir necha bosqichlardan iborat rivojlanish jarayoni sifatida ko'radi. Linda Flower va John R. Hayes ishlab chiqqan modelda yozish rejalashtirish, matn yaratish va qayta ko'rib chiqish bosqichlarining doimiy almashinuvi sifatida izohlanadi [5].

Tadqiqotimiz davomida ishlab chiqilgan Didactic AI Reading–Writing Cycle mexanizm aynan ushbu nazariyaga mos keladi. SI vositalari rejalashtirish, dastlabki variantni ishlab chiqish, til va uslub bo'yicha fikr-mulohaza berish hamda matnni takomillashtirish bosqichlarida samarali qo'llaniladi.

Janrga asoslangan yondashuv akademik matnlarning tuzilishi, maqsadi va lingvistik xususiyatlarini o'rgatishga qaratilgan. John M. Swales ilmiy janrlarning kommunikativ maqsadlari va diskurs xususiyatlarini tahlil qilgan bo'lsa, Ken Hyland akademik yozuvni muayyan ilmiy hamjamiyat me'yorlari bilan bog'liq ijtimoiy amaliyot sifatida izohlaydi [6].

Magistratura bosqichida talabalar annotatsiya, esse, maqola, tadqiqot taklifi va adabiyotlar sharhi kabi turli janrlarda yozishni o'rganadi. SI vositalari har bir janrning tuzilishini ko'rsatishi, namunalar yaratishi va janr talabalariga muvofiqligini tahlil qilishi mumkin. Biroq yakuniy ilmiy matn muallifning mustaqil intellektual mahsuli bo'lishi zarur.

Tadqiqotga asoslangan yondashuvning markazida savol qo'yish, muammoni aniqlash, dalillarni yig'ish va ilmiy xulosa chiqarish turadi. Akademik o'qish va yozish aynan tadqiqotchilik faoliyatining asosiy vositalaridan biri hisoblanadi.

Sun'iy intellekt vositalari ushbu jarayonda ilmiy manbalarni qidirish, ularni saralash, asosiy g'oyalarni aniqlash va dastlabki tahlilni amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, talaba SI tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni tekshirishi, ishonchligini baholashi va ilmiy dalillar bilan tasdiqlashi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida sun'iy intellektni akademik o'qish va yozish jarayoniga shunchaki texnik vosita sifatida emas, balki talabani mustaqil, tanqidiy, reflektiv va ijodiy faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi didaktik komponent sifatida integratsiya qilish zarurligi asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bruner J.S. Toward a Theory of Instruction. – Cambridge: Harvard University Press, 1966.
2. Mulder M. Conceptions of professional competence // International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning / Ed. by S. Billett et al. – Dordrecht: Springer, 2014. – P. 107–137.
3. Mayer R.E. Multimedia Learning. 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
5. Hayes J.R. A new framework for understanding cognition and affect in writing // The Science of Writing: Theories, Methods, Individual Differences, and Applications / Ed. by C. Levy, S. Ransdell. – Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. – P. 1–27.
6. Hyland K. Second Language Writing. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
7. Piaget J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1972.